

ԻՐԱԿԱՆ

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Ի

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆԻ

16

(Նախորդին նման) :

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

30 Յունուար 1932

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ինչքան ամօթով եմ որ ձեր նամակին այսչափ ուշ կը պատասխանեմ : Հասկցէք թէ ինչքան ծանրաբեռնուած եմ սպառիչ աշխատութիւններով եւ մըտահոգութիւններով, որ այդպիսի նամակներու իսկ չուտ պատասխանելու անկարող կը մնամ :

Մեծապէս ուրախ եղայ իմանալով ձեր ամուսնութիւնը ընտիր Ամերիկուհիի մը հետ : Կը խնդրեմ որ ընդունիք սրտազին բարեմաղթութիւններն եւ շնորհաւորութիւններս :

Անգամ մը եւս կ'ըսեմ թէ ցաւալի բան եղաւ որ ձեզ չկրցայ տեսնել Փարիզէն անցնելուդ : Ծառ բան կրնայիք ինծի պատմել, եւ ես բաւական հարցումներ ունէի ընելու :

Կ'ըմբռնեմ ինչ ըսել կ'ուզէք Սիւնի խմբագրականին համամիտ չըլլալով : Բայց ես համոզուած կը մնամ որ իմ բռնած դիրքս աւելի օգտակար է էջմիածնին եւ Սիւնիներ խոհեմ չէր :

Գարեգին Սրբազանէն վերջերս ստացայ շահեկան եւ ընդարձակ նամակ մը եւ աղուոր յօդուած մը, զոր պիտի հրատարակեմ 5-6 թիւին մէջ : Կ'ըսէ թէ տեսեր է Անահիտները (հաւանօրէն Նոր Նախիջևանի մէջ), ուր ստացող մը կայ, մինչ Երեւանի եւ Էջմիածնի մէջ այլեւս չեն յանձներ իրենց հասցէներուն (բայց իրենք՝ համայնաւարները՝ կը պահեն իրենց համար ու կը կարդան) : Պիտի զրկեմ իր յօդուածները՝ պահարանի մէջ : Վերջերս առողջութիւնըս տկարացաւ : Զղային դրութիւնս յօգնած է : Վրայէ վրայ երկու անգամ կրիփէ (ծանր հարբուխ) բռնուեցայ : Դեռ տկար եմ, անոր համար ընելիք բաներս (որ չատ տեսակ են) մերթ ուշ կ'ընեմ :

Անահիտի բաժանորդները այնքան ուշ կը վճարեն ատենէ մը ի վեր, եւ չատեր դեռ չեն վճարած թէ՛ Բ. եւ թէ՛ Գ. տարին, որ ստիպուեցայ այս տարի երեք միացեալ թիւ հանելու որոշում տալ, տակէն ելլելու համար, ու նորէն մեծ դժուարութեանց մէջ եմ : Նիւ Եօրք 50—60 բաժանորդներէն հազիւ 2—3 հոգի դեռ վճարած են Գ. տարին, եւ ոմանք Բ. տարին ալ չեն վճարած : Երբեք—

կօէն Գ. տարին դեռ գրեթէ ոչ ոք չէ վճարած: Նոյնպէս Գահիրէէն: 5—6 թիւը պիտի երթայ դարձան վերջերը (Փետրուարի վերջը Պուրէշ կ'երթամ եւ պիտի մնամ հոն մինչեւ Մարտ 15, երեք Փրանսերէն դասախօսութիւն ընելու հրաւիրուած եմ), որով Մայիսի վերջը, Յունիսի սկիզբները կ'երեւայ 5—6 թիւը, անոր մէջ պիտի հրատարակեմ ձեր էզիւտին կէտը, եւ պիտի ջանամ՝ եթէ կարելի ըլլայ՝ ամբողջը մէկանց հրատարակել: 100 օրինակ գրքոյկով յետոյ տպելու հոգ կ'ընեմ, վստահ եղէք: Ծախքն ալ կ'իմացնեմ ձեզի, երբ ատենը գայ: Հիմա կուց գրկելնուդ պէտք չկայ:

Ընդունեցէք սիրտիւր բարեւներս:

Ա. Զօպանեան

Խաճօճութիւն.— Սիոնի խմբագրականը որուն կ'ակնարկէ Զօպանեան, 1931 Օգոստոսի քիւին մէջ հրատարակուածն է:

17

(Նման ցախորդին, վեց քերթ):

Նամակին սկիզբը՝ վերել: «Ուզած էք որ գրկեմ 1911ի (Անահիտի) 3—4 եւ 5—6 թիւերը: 1911 թէ 1931, ճշգեցէք, որ սխալ չգրկեմ»:

Փարիզ, 5 Յուլիս 1932

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Մարտ 11ի եւ Ապրիլ 13ի նամակները եւ երկու յօդուածները, ինչպէս եւ ձեր գրքոյկը: Շատ կը ցաւիմ որ պատասխանն այսքան ծայրահեղօրէն ուշացաւ: Անտանիքի շրջան մը անցուցի այս վերջին ատենները, առողջութիւնս աղէկ չէր: Նիւթական կացութիւնս շատ խախտ: Բազմատեսակ գրադուսներուս եւ մաշեցնող մտահոգութեանց ճնշումը աւելի քան երբէք ծանր էր վրաս: Իսկ նամակները որոնց պէտք է պատասխանել, հետզհետէ անհամար կը դառնան, եւ ուժերս չեն հասնիր այս բոլորին: Զեպի ուղղելիք պատասխանիս ուշ մնալուն պատճառները ասոնք են: Անշուշտ ներսզամիտ կ'ըլլաք: Հիմա, առողջութիւնս աւելի աղէկ է համեմատաբար, բայց նիւթական դժուարութեանց դեռ հեռու եմ յաղթած ըլլալէ: Այդ դժուարութեանց գլխաւոր պատճառը Անահիտի բաժանորդներուն մէկ ատուար մասին բաժնեգիրնը չափազանց ուշ վճարելն է: Ահազին առնելիք ունիմ, իսկ ես դրամադուլիս չունիմ, ամիսներ կ'անցնին, պէտք է ծախսել, պէտք է Անահիտի տպագրութեան ու փօսթի գրամ ճարել: Միմիայն Ամերիկայէն 20,000 Փրանքէն աւելի առնելիք ունիմ, երբորդ, նոյնիսկ երկրորդ տարուան բաժնեգիրները որ չեն վճարուած, նոյնիսկ հոս Փարիզ՝ 8000 Փրանք առնելիք ունիմ: Պէտք է անընդհատ գրել գործակալներու, յիշեցնել, սիրտ մաշեցնել, ժամանակ եւ ուժ սպառող աշխատութիւն մը անվերջ: Ասոր համար Անահիտի 5—6 թիւն ալ ուշ մնաց: Վերջապէս աւարտեցաւ 5—6 թիւին տպագրութիւնը, եւ քանի մը օրէն փօսթին կը յանձնեմ: Ուշ մնաց, բայց շատ ճոխ թիւ մը եղաւ: Զեր ընդարձակ յօդուածը Արաք եւ Հայ Գեղարուեստի Յարաբերութեան մասին տուած էի տը-

պատգրելու եւ այս թիւին մէջ պիտի երեւար ու նաեւ առանձին գրքոյկով պիտի տպուէր, երբ հասան ձեր երկու յօդուածները, այդ յօդուածներէն կարեւորագոյնը՝ Հայաստանի Հնութեանց Պահպանութեան Քօմիթէին վրայ գրածնիդ է։ Երկուքը միասին հրատարակել կարելի չէր, չափազանց շատ նիւթ ունիմ գիշուած, որ կարգի կը սպասեն, անոր համար այս թիւին մէջ ուր կայ նաեւ Սաղրդեանի մէկ յօդուածը գորգերու վրայ, որոշեցի հրատարակել Հնութեանց կոմիտէի մասին ձեր այդ յօդուածը, իսկ «Արար եւ Հայ Գեղարուեստ» յօդուածը յետաձգել յառաջիկայ թիւին։ Հիմա որ այս 5—6 թիւը ելաւ, տպագրչին ըսած եմ որ է՛ն առաջ ձեր յօդուածը չարէ, քիչէնը պատրաստ են արդէն, երեքուկէս 4 ամիսէն Դ. տարիի 1—2 թիւը լոյս կը տեսնէ, եւ անոր մէջ անպատճառ կ'երեւայ ձեր յօդուածը։ Գրքոյկի ձեւով 200 օրինակի տպագրութեան համար ծախքը պիտի ըլլայ, ինչպէս կը տեսնուի տպագրիչ Պ. Թիւրապեանի տուած հաշիւէն, 700 Անահիտի Թուղթով կամ 850 Քրանք քուչէ փայլուն թղթով։ Եթէ կ'ուզէք, այդ գումարը կամ գէթ կէսը այժմէն գրկեցէք։ Գալով «Որմանկարներու յօդուած»ին կրնայ Դ. տարուան 3—4 կամ 5—6 թիւին մէջ հրատարակուիլ։ Եթէ շատ ուշ կը մնայ ձեզի համար, գրեցէք եւ զարձնեմ ձեզի, ուրիշ տեղ կը հրատարակէք։ Պէտք է ըսեմ որ (արտաքին լուսանցքին «Կ'ուզէք որ ձեր այս Գ. գրքոյկը «Վիշապ»ի գրքոյկին Փօրման ունենայ։ Կարելի է, բայց քիչ լուսանցք կը մնայ, ազուր չ'երեւար»։) որմանկարներու երկու պատկերները իբարու շատ կը նմանին, եւ քիչ չահեկան են, աւելի ինքնատիւ, ճոխ պատկերներ չկայո՞ն, եւ աւելի աշխատանք, բազմաթիւ։ Ինչ որ է։ «Հնութեանց» յօդուածին պատկերներն ալ անբաւական են, ատոնց մէջ աւելի Աշխարհբէլը որոշ կ'երեւայ քան հաւաքուած առարկաները։ Պէտք էր այդ յօդուածին ընկերացնել աւելի բազմաթիւ եւ աւելի հետաքրքրական ու որոշ տեսնուող պատկերներ։ Ինչ որ է։ 5—6 թիւին երեւալէն եւ ամէն մարդ ձեր յօդուածը կարգալէն ետքն է որ՝ այսինքն քիչ օրէն՝ պիտի կադեմ քօմիթէ մը, այդ 1000 տուարը հաւաքելու եւ հարկ եղած առարկաները գնելով գրքակալու համար։ Զիս դժուար գրութեան մէջ գրիք այդ յօդուածով։ Այս միջոցիս եւ բոլոր ուժերս լարելու եմ Անահիտի եւ իմ նիւթական կացութիւնը գորացնելու համար, քօմիթէ կադեմ, հանդանակութիւն լանալ՝ առոր կը մնասեն։ Բայց այդ Հնութեանց հաւաքման գործը այնքան օգտակար ու սպասելի է, որ ամէն նկատում մէկդի գրի եւ որոշեցի ձեր առաջարկը զործադրել։ Երբ կադեմ քօմիթէն, Ապագայի մէջ յօդուած մը պիտի հրատարակեմ, քօմիթէի անունները հոն պիտի դնեմ, եւ կոչ պիտի ուղղեմ գումարները գրկել գանձապահին։ Պէտք պիտի ըլլայ ատոր համար նաեւ նամակներ գրել բազմաթիւ անձերու կամ անձամբ դիմում ընել, աշխատէս գրամ չի դար։ Որով ալ անշուշտ պիտի ջանամ Ամերիկայէն քիչ մը դրամ գտնել ատոր համար ու գրկել։ Կը յուսամ Անահիտի Դ. տարուան 1—2 թիւին մէջ արդէն նուէրներու լաւ ցուցակ մը կարող կ'ըլլամ հրատարակել։ Երբ 1000 տուար մէջտեղ հանենք, յետոյ կ'աշխատինք տարին 300 տուար ճարել։

Շատ ցաւեցայ եւ նեղուեցայ որ ձեր երկար ճամբորդութենէն յետոյ երբ Փարիզ դարձաք, ձեզ չ'ըրցայ տեսնել։ Անհրաժեշտ էր որ տեսնէիք դիս։ Առաջուց գրելու էիք որ սպասէի, որպէսզի անպատճառ տեսնուէիք։ Անշուշտ շատ չահեկան եւ կարեւոր բաներ պիտի ունենայիք ինծի պատմելու։ Զեմ գիտեմ ինչո՞ւ գէթ նամակով չէք բեր ինծի ձեր պատմելիքներուն գէթ էական մասը։ Գրեմ էք թէ ատոնք նամակով չեն բուր։ Ինչո՞ւ չեն բուր, նամակը ոչգոմանտէ կ'ընէք, չի կորսուիր, իսկ եւ այսպիսի նամակներ միմիայն եւ կը տեսնեմ եւ յետոյ կը ջնջեմ։ Իմ խորհրդապահութիւնս բացարձակ է։

Սիոնին գրածը սխալ է, մի՛ պնդէք այդ մասին, այնքան սխալ է, որ ըմբռներ են սխալը եւ գարմանեցին՝ իմ ուղած ձեւովս։ Ու կաթողիկոսական ընտրութեան ժողովին թուականն ալ ահա որոշուեալ է։ Պորէն արքեպիսկոպոս Պոլսոյ պատրիարքարանին հետագրեր է պաշտօնապէս թէ ժողովը տեղի պիտի ունենայ յառաջիկայ Նոյեմբեր 10ին։ Ուրեմն ես այդ մասին լուստես ըլլալու իրաւունք ունէի, եւ թերահաւատներուն վայնասունը սխալ ելաւ։ Տեսնենք միջոցներ պիտի գտնուի՞ն որպէսզի ես ալ իբր Լիոնի պատգամաւոր երթամ այդ ժողովին։ Լիոնի թեմը «մէկ ֆրանք չեմ կրնար տալ» կ'ըսէ, ուրիշ տեղէ ճարել զժուար է ներկայ տաղնապի օրերուն։ Տեսնանք ինչպէ՞ս կը լուծուի այդ հարցը։

Ձեր գրքոյկին վրայ յօդուած գրել անհնար էր, արդէն երկու ընդարձակ յօդուած ունիմ այս թիւին մէջ։ Բայց քրոնիկիս մէջ յիշատակած եմ ձեր գրքոյկը։ Ձեր արտադրութեանց մէջ լաւ բաներ կան, հետախոյզ միտք ունիք, եսմեղ ունիք, աշխատասէր էք, բայց շատ կ'աճապարէք, խոր եւ երկար ուսումնասիրութեան ատեն չտուած, վարկածներու համար ամուր փաստեր չբերած, կը շտապէք մերթ մէջտեղ նետել յօդուածները, եւ ձեր ոճն ալ, գրելու եղանակն ալ անկատար է մերթ, անուղիղ քաջատրութիւններ, զէչ յօրինուած փրագներ կան հոն, եւ ազգասիրական կրակը չափազանց կը զգացուի, գիտական չափաւորութեան եւ ճշգրտիրութեան միտակերպ։ Եթէ մօտս ըլլայիք, ձեր մէկ յօդուածը մէկտեղ աչքէ կ'անցնէինք, եւ շուտ ի վիճակի կ'ըլլայիք այդ թերութիւններէն մաքրել ձեր յօդուածները։ «Արար եւ Հայ Գեղարուեստ»ի ձեր յօդուածին ոճը բաւական կոկիւղ ջանացած եմ, աւելորդ բաներ հանած եմ, շօլէն ծայրահեղ ամբողջ հատուած մը ջնջած եմ, ասով յօդուածը փստահ եղէք որ շատ կը շահի եւ բան մը չի կորսնցներ իր արժէքէն։

Սիրալիբ բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Խանութիւն.— Բնաւ հաւանական չէր որ երէ Զօպանեան անձամբ ալ տեսնայի յայտնէի իմ անձնական տպաւորութիւններս հորի. Հայաստանի մասին, որովք ես ունեցայ հոն 1931ի այցելութեանս առիւ, որովհետեւ քաղաքականապէս անոր քաղաքական կեանքով ո՛չ այն ատեն եւ ո՛չ ալ հիմա գրադիլ կամ բանավիճիլ կը ցանկամ։ Իսկ հոն անհատներու հետ ունեցած յարաբերութիւններս յաւիտեանս ինծի պահած եմ ու կը պահեմ։ Նախ ատուեմ ինծի վստահուած արտայայտութիւններ, գաղտնիքներ էին եւ դեռ կան որ են։ Յետոյ ատուեց յայտնուիլը նայնիսկ ուրիշ անձի մը որեւէ օգուտ չունեցալէ բացի՝ կը վնասէ։ 1931ի այցելութեան վերջ ինչ որ կ'ուզէի բսիլ արդէն ըսի «Հայաստանի Հնութիւններու Պահպանութեան Կոմիտէ»ի մասին գրածովս (ինչպէս նաեւ «Պօղոս-Պետրոս Եկեղեցւոյն Որմանկարներ»ու յօդուածովս որ հրատարակուեցաւ Անահիտի մէջ)։ Դժբախտ եւ ամօքաբեր «հանգանակութիւն»ը որուն մասին այս եւ յաջորդ մամուլին մէջ Զօպանեան կը խօսի, Հայաստանի Հնութեանց Պահպանութեան Կոմիտէին կերպով միշտ աչակից ըլլալու համար առաջարկած էի։ Յանձնախումբը Զօպանեան կը կազմէր իր բարեկամներուն մէկ ստուար խումբով (ուր անփափկանկատութեամբ անունս չէր դրեր), որունցմէ մասնակցող մը իսկ չէին տուած իրենց անդամ եղած յանձնախումբին հանգանակութեան եւ տուող «երեւելիներ»ուն մէջ կը վիտային տոլարէ

մը նուազ «նուիրաքերող»ներ, կարծես քէ այս հանգանակութենէն աւելի կարեւոր բան մը ըրած ըլլային իրենց կեանքին մէջ: Այդ ողորմելի «հանգանակութիւն»ը անպատուաբերօրէն ...3250 ֆրանքի նոյնիմ գումարի մը յանգեցաւ ... երկու տարուան մէջ 150 տոլարի հաւասար բան մը, որուն պատմութեամբ հետաքրքրուողը կրնայ գտնել *Անահիտի* այդ շրջանի քիւերուն մէջ:

Զօպանեան ճիշդ չէ երբ կ'ըսէ որ *Սիոն* նշողն իր «սխալ»ը (*Տե՛ս Սիոնի «Լուսինան Պատգամը»* խմբագրականը): Հոն ոչինչ կար որ Զօպանեան կարեւոր ըսել այդ սխալը «դարմանեցին» իմ ուզած ձեւովս: Հոս բնական է տեղը չէ այդ մասին վիճելու: Յաջորդ խմբագրականները *Սիոն* գրեց ինչպէս որ պէտք էր գրուէին («Անդրադարձութիւններ»): Սակայն իրականութիւնը մընաց եղածին պէս, հակառակ արտասահմանեան ցանկութեանց:

Զօպանեան անտարակոյս իրաւունք ունէր ըսելու ինչ որ գրած է իմ հայերէնիս մասին, սակայն աշխատելու կամ ուսումնասիրելու կերպիս մասին աւելորդ է իր ըմբռնումը, քանի որ նոյնիսկ այն ատենուան ուսումնասիրութիւններս ցոյց կու տան նախ քան ինչ որ փաստելու, և անկէ վերջ արտայայտուելու խոր ցանկութիւն: Հոս պաշտպանողականի կարիք չեմ տեսներ:

18

(Նախորդին նման չորս քերթ:)

Փարիզ, 11 Սեպտ. 1932

Սիրելի Պ. Քիւրաեան,

Ստացած եմ ձեր Յուլիս 18 եւ 25 թուակիր երկու նամակները, որոնց դժբախտաբար նորէն բաւական ուշ կը պատասխանեմ:

Հայաստանի Հնութեանց Պաշտպանութեան կոմիտէին համար հանդատարարութիւն ընող յանձնախումբը զեռ անհնար եղաւ կազմել, որովհետեւ ամառը եկաւ եւ ամէնքը այս ու այն կողմ զիջողնացութեան ցրուեցան, այս ամառ վերջերը միայն հնարատար պիտի ըլլայ կազմել այդ մարմինը: Թող ուշ ըլլայ, բայց լուրջ, որպէսզի լաւ դործ տեսնէ: Նորէն կ'ըսեմ որ շատ դժուար բան է որ վրաս առի: Շատ աննպաստ տարի է, «Քրիզ կայ» յանկերգը ամէնուն բերանն է, ունէ բանի, նոյնիսկ էական բաներու, դրամ տալ կը դժուարին, ո՛ւր մնաց Հնութեանց Պահպ. կոմիտէին: Երեւակայեցէք որ էջմիածնայ եկեղեցական ժողովին պիտի կարենա՞մ իբր Լիոնի պատգամաւոր երթալ կամ ոչ, զեռ չեմ գիտեր: Նախ ատոր դրամը գտնելու է, եւ շատ դժուար կ'երեւայ...:

Քանի որ ուշ կը մնայ յանձնախումբին կազմութիւնը, այլեւս ուղղակի Անահիտին յաջորդ թիւին մէջ կը ծանուցանեմ (և ոչ թէ նախ Ապագային) անոր կազմուած ըլլալը եւ կը հրատարակեմ ինչ գումար որ առաջին բողոքին կարենանք հաւաքել: Անահիտի Գ. տարուան 1—2 թիւը մեծ մասամբ չարուած է եւ կը յուսամ որ լոյս կը տեսնէ Հոկտ. 1—20ին (այսինքն մեկնելէս քիչ առաջ, եթէ ...կարենամ մեկնել):

Զեր «Հայ—Արար Գեղ» յօդուածին գրքոյկի ձեւով տպագրութիւնը ուրեմն 100 օրինակով պիտի ըլլայ, ինչպէս կը գրէք, Անահիտի թղթին վրայ,

այդ պարագային արդէն 700 Փրանքէն պակաս կ'ըլլայ ծախքը անշուշտ : Յօսեցայ Պ. Թիւրապեանին, 700 օրինակ, թուղթ, տպագրութիւն, կողք, կազմ, պիտի արժէ ձեզի 600 Փրանք : Կ'ըսէ թէ Ս. Ղազար Հարութաւն է, կրնայ եթէ ուզէ մերթ մեծ գեղջ ընել, թէ իր գինը սուղ չէ, եւն. : Զանազի որ աւելի գեղջել տամ, այսքանին յաջողեցայ : Կը յուսամ որ կ'ընդունիք : Հաճեցէք այդ գումարին կէսը այժմէն գրկել, կամ ամբողջ, կէսը հիմա կու տամ իրեն, կէսն ալ տպագրութիւնն ու կազմը վերջացնելէ ու ձեզի գրկուելէն անմիջապէս յետոյ : Ծաւալը պիտի ըլլայ «Վիշապ»ին պէս :

Որմանկարներու ձեր յողումը կ'ուզեմ պահել եւ 3—4 թիւին մէջ հրատարակել : Եթէ երթամ Երեւան, այդ որմանկարներէն պիտի ջանամ քանի մը ուրիշ ու լաւագոյն պատկերներ ալ առնել եւ միասին հրատարակել : Սխմի յողումներուն, էջմիածնի եւն. մասին չեմ գրեր այլեւս, որովհետեւ ձեր պատասխանները խորհրդաւոր, կիսաքող, առեղծուածային են : Ըսի ձեզի որ այնտեղի կացութիւնը ինծի անծանօթ չէ բնաւ իր շատ մը ծախքերով : Ձեր անձամբ տեսածը ու լսածն ալ կրնայիք խորհրդապահարար յանձնարարեալ նամակով հաղորդել ինծի : Ծատ կարեւոր ու պատասխանատու անձեր այդպիսի բաներ ինծի մտերմօրէն կը հաղորդեն, բայց մարդ չիմանար, որովհետեւ ինծի խորհրդապահարար տրուած բան մը ինձմէ զատ մարդ չիմանար երբէք : Դուք չէք ուզեր յայտնել ինչ որ գիտէք : Ձեմ պնդեր :

Տեղեկութիւնները զոր տուած էիք ձեր ընտանիքի մասին շատ չահեկան են : Արդէն ուշագրաւ դէմքեր արտադրած ընտանիք մըն է, որոնցմէ Ոսկան Մարտիրոսեանը մանուաւնդ շատ կարող մարդ եւ շատ լաւ հայ է : Երուսաղէմի վանքը շատ պիտի օգտուի անկից : Ձեր մէջ ալ կայ անոնց ազգասիրութիւնը եւ եռանդը, զոր ես միշտ գնահատած եմ : Դիտողութիւնս ձեր շատ բան մէկէն ու շուտ ընել ուզելու մասին էր, եւ ձեր լեզուի ու ոճի մեծ թերութեանց, որ ոչ միայն անգիտութեան, այլ եւ աճապարանքի արդիւնք են : Վրաստահ եմ որ այդ թերութիւնները կը յաջողիք չուտով դուք իսկ ինքնաքննադատութեամբ եւ ինքնօշոյնութեամբ սրբագրել : Երբ «Արար—Հայ Գեղ.» յողումնիդ երեւայ, ձեռագիրնիդ կը գրկեմ ձեզի որ տեսնաք թէ ի՞նչ աւելորդ ու տրկար մասեր յապաւած եմ եւ ինչ թերի կամ անուղիղ փրագներ շտկած կոկած եմ : Ատիկա կրնայ արդէն ձեզի առաջնորդ ըլլալ : Վիշապի խնդրոյն զալով, ես երբէք խորհած չեմ թէ վիշապը Հայաստանի մէջ շատ հին ատեններէ պաշտուած ըլլալը վիճելի դադափար է, ատիկա յայտնի բան է : Բայց մեր հին վիշապը խոշոր, հսկայ օձ է, մինչ չինական նկարներու եւ արձաններու վիշապը ուրիշ բան եւ (թաթերով, եւն.) որ թերեւս ատիկա գոյութիւն ունեցած է, թերեւս ալ երեւակայաւած է : Ասոր համար է որ գորղերու վրայի վիշապը չինական է, եւ ոչ մեր հին օձ—վիշապը : Իսկ թէ փխնիկը փխնիկ չէ, այլ արծիւ, չահեկան վարկած է, բայց զոր պէտք է ապացուցանել : Նկատեցէք որ փխնիկն ալ երեւակայական թռչուն է :

Անահիտի 1911ի թիւ 3—4 եւ 5—6ը այսօր կը գրկեմ ձեզի, Փարիզի Գրական Ակումբին մէջ խօսած բանախօսութիւնս խոյնամի եւ Գուշակի մասին՝ զրի առնուած չէր, նօթերու վրայէն խօսեցայ, այնպէս որ չեմ կրնար գրկել ձեզի : Ռօդրիկ Բ. հատորը գրեթէ սպառած է, այնպէս որ դժբախտաբար չեմ կրնար գրկել ձեզի : Անահիտի վերջին (5—6) թիւէն մէկ օրինակ զրկած էի, հատ մըն ալ կը գրկեմ այսօր :

Թղութեանցի անունով անտիպ տաղը զոր հրատարակած էք Բազմավէպի մէջ չահեկան է, շատ վերատալաց (կարծեօք) : Այդ մասին թերեւս գրեմ Անահիտի մէջ : Երեւան Հնութեանց Պահպանութեան Կոմիտէին պիտի գրկեմ

5—6 թիւը եւ Դ. տարւոյ 1—2 թիւը միասին: Ձեր տուած լուրերը (Աշխարհ—
բէզ հրապարակէն հետացուած, եւն.) շատ տխուր են: Անախտի 5—6 թիւէն
մէկ քանի օրինակներ դէշ կազմուած էին, կը ցուեմ որ ձեզի այդ դէշ օրի—
նակներէն մին զրկուեալ է: Այսօր կը զրկեմ երկու օրինակ այդ թիւէն՝ լիա—
կատար:

Սազրդեանի յօդուածին այդ նկարին քէրս տպուած ըլլալը տպուելէն
ետքը տեսանք, փորձին մէջ հիշող էր, մեքենայաբար հաներ փոխեր է... այլեւս
չի շտկուիր այդպիսի բան. գիտողութիւն բրի: Հնութ. Պահ. Կոմիտէի երկու
լուսանկարներն ալ կը դարձնեմ: Գարեգին Սրբազանին զրկած եմ իր յօդուած—
ները կտրուած եւ պահարանի մէջ: Կը ջանամ ձերն ալ կտրել ուղարկել (եթէ
ժամանակ, ուժ եւ գրամ ունենամ): Ծաշեկան կ'ըլլայ եթէ դուք զրկէք իրեն
ձեր յօդուածը. գիտէք որ բնու չափազանց ծանր է, եւ հարկը բան ունիմ ը—
նելու... Յաւեցայ որ Քուշակին նոր շարքը Բազմավէպին զրկեր էք: Միւս—
ները (Թղութեանցին, Ֆրիկ, եւն.) հոգ չէ, բայց Քուշակները Անախտին մէջ
հրատարակուելու էր: Ես ալ դեռ ունիմ շատ նոր Քուշակեան տաղեր հրատա—
րակելու: Ուրիշ անգամ եթէ Քուշակ գտնէք, ինձի զրկեցէք:

Սիրալիբ բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Պօղոս—Պետրոս եկեղեցւոյ (Երեւանի) որմանկար—
ներուն, ինչպէս նաեւ Հնութեանց Պահպանութեան Կոմիտէի յօդուածիս հետ
գերծածելի նկարները Երեւան ինձի տրուածներն էին, ուր դիւրութեան պա—
կասի պատճառով ո՛չ աւելի լաւ եւ ո՛չ ալ աւելի շատ նկար կրնային հայրաշ—
քել, ինչպէս որ Զօպանեան ինքե՛սկ վերահասու եղաւ երբ կարն ժամանակ
վերջ Երեւան գնաց: Թլկութեանցիի անտիպ տաղը որ կը յիշէ, հրատարակուած
էր Բազմավէպի 1932, էջ 278ի մէջ, իսկ Քուշակեան նոր տաղաշարքը՝ անդ,
էջ 464: Թլկութեանցիի եւ Քուշակի անտիպներ որոնք Զօպանեանին զրկած էի,
իր անուամբ հրատարակեց. բան մը՝ որ գտնելէ վերջ ինքս ալ կրնայի կատա—
րել, մանաւանդ առանց անոնց ձեռք գարնելու:

(Նախորդին նման: Երկու քերք:)

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

16 Հոկտ. 1932

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Ստացայ ձեր Սեպտ. 31 թուակիր նամակը եւ ներփակ տասը տուարի
էքքը, զոր զրկած էք ձեր յօդուածին զբոյցիկ ձեւով հրատարակման ծախքե—
րուն առ հաշիւ եւ զոր երէկ յանձնեցի Պ. Թիւրապեանին. ինք ձեզի ստացա—
գիր կը զրկէ:

Ձեր յօդուածը Պօղոս—Պետրոս եկեղեցիին վրայ լոյս պիտի տեսնէ Անահիտի այս տարուան 3—4 թիւին մէջ, արդէն Հայաստան երթուղարձիւս բաւական պէտք չմնաց, որովհետեւ Փարիզի եկեղեցւոյ Վարչութիւնը որուն վրայ յոյս դրած էինք ճամբու ծախքերը ճարելու համար, բացարձակապէս յուսախար ըրաւ զիս: Նիւթական անկարելիութեան մէջ եմ այդ ճամբորդութիւնը ընելու: Ձեր ձեռագիրը տուի արդէն Պ. Թիւրապեանին՝ չարուելու համար:

Անահիտի 1—2 թիւին տպագրութիւնը մեծ մասամբ վերջացած է: Թիւր լոյս կը տեսնէ 18 օրէն:

Ձեր նամակը ուշ հասաւ, ձեր յօդուածը պարունակող փորձաները բաւական օր առաջ տպուած են արդէն, եւ զրքոյկի ձեւով տպագրութիւնն ալ եղած է 100 օրինակ, ինչպէս ուղած էիք ձեր նախորդ նամակով: Այլեւս 100 օրինակ եւս տպել անկարելի է, որովհետեւ շարուածքը չէ պահուած: Կը մնայ միայն կողքը տպել: Ձեր զրկած կողքի նմուշը տուի Պ. Թիւրապեանին, որ առոր համեմատ չարել տայ կողքին տիտղոսը եւ թուղթին գոյնն ալ քանայ առոր պէս ընել:

Հայ. Հնութ. Պահպ. Կոմիտէին աջակցող յանձնախումբը կազմեցի եւ արդէն 3000 Ֆրանքի մօտ հաւաքած ենք (ձեր 10 տոլարն ալ մէկտեղ): Անահիտի մէջ պիտի տեսնէք յանձնախումբին անունները եւ հանդանակութեան առաջին ցուցակը: Դժուար գործ է (այսպիսի բոլէի մանաւանդ) եւ պիտի վրնասէ Անահիտին որ ինքն իսկ շատ մեծ նեղութեան մէջ է, բայց որոշեցի կատարել ձեր առաջարկը ու պիտի յաջողցնեմ զայն:

Վիշապին մեր երկրին մէջ հին ատեն (նախահայկական շրջանին) օձի կամ ձուկի ձեւով ըմբռնուելուն (եւ ոչ չինական թեւաւոր հրէշին ձեւով) տպացոյցը ձեր բերած պատկերին մէջ է որ դատայ: Բայց եթէ կան նաեւ թեւաւոր հրէշին պէս հին արձաններ կամ պատկերներ Հայաստանի մէջ գտնուած, անշուշտ ատիկա շատ շահեկան է:

Նորէն կ'ըսեմ որ Քուչակի շարքը Անահիտի չորեկնիդ ցաւ պատճառեց ինծի: Գիտէք որ Քուչակով եւ եմ որ դրողած եմ միշտ, Անահիտի մէջ այժմ իսկ կը հրատարակեմ ընդարձակ շարքեր (պիտի տեսնէք 1—2 եւ 3—4 թիւերուն մէջ): Ձեր այդ շարքն ալ անմիջապէս յետոյ կը հրատարակէի: Խելքըս չի հասնիր թէ ինչպէս կրօնականներու հանդէսի մը մէջ «ծիծերով, զիրկ ու ծոցով, պապիկներով» լի հեթանոս տաղեր կը հրատարակեն. ատկեց դատ, այդ հին տաղերու հրատարակութիւնը դժուար ու փափուկ գործ է, պէտք է վարժ ըլլալ: Թլկուրանցիի տաղերուն մէջ շատ սխալներ կային: Եթէ կ'ուզէք զրեցէք Բագրատիւի խմբագրին որ այդ շարքը ինծի զրկեն, քանի որ իրենք ձեզմէ ուրիշ ընդարձակ յօդուածներ ունին հրատարակելու:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

(Նախորդին նման: Մէկ քերթ երկուֆի ծալլուած:)

Փարիզ, 2 Նոյ. 1932

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Անախիտի 1—2 թիւը ելաւ ու կը ստանաք ձեր թիւը քիչ օրէն: Յանկարծ նշմարեցի այսօր որ ձեր յօդուածին պատկերներէն մին քէրս (ծուռ) տպուեր է (Չորրորդ անգամն է որ կը պատահի ստիկա, եւ ամէն անգամ տրպարանատէրը կը յայտարարէ թէ այլեւս չպիտի պատահի): Երեք անգամ փորձերը տեսած եմ, էջերը կապուելէն ետքն ալ տեսած եմ, այդպիսի ոեւէ սխալ չկար: Մամուլի վրայ զննելէն ետքն է որ տպագրիչը քիչէն հանած եւ տեղափոխած ըլլալու է: Շատ կը ցաւիմ: Կը վախնամ որ զրքոյկով տպագրութեան մէջ ալ նոյն սխալը կրկնուած կ'ըլլայ: Ես վաղը կը մեկնիմ Հայաստան ինձէկան Սրբազանին հետ, եւ 1 ու կէս կամ երկու ամիսէն ետ կը դառնամ: Ձեր հասցէն տուի Պ. Թիւրապեանին: Դուք ալ իր հասցէն ունիք, ուղղակի կը թրղթակցիք զրքոյկին համար:

Վերջին նամակէս ի վեր Բագմալէպը եկաւ եւ տեսայ Գուշակին տաղաւարքը հոն հրատարակուած: Ուրեմն ձեզի ըրած թելադրութիւնս չեղեալ համարեցէք: Խրատական եւ իմաստասիրական տաղեր են ամէնքն ալ այդ շարքին մէջ, որով կրնային Բագմալէպի մէջ հրատարակուիլ: Դիտողութիւններ ըրած էք իմ հրատարակելու եղանակիս մասին, որոնք ճիշդ չեն: Տաղերու բաւական մէկ մասը վարիանդներ են իմ արդէն հրատարակածներուն, բայց կան շատեր ալ որ նոր են եւ շատ արժէքաւոր: Դժբախտաբար բազմաթիւ սխալներ կան հրատարակութեան մէջ, եւ մերթ շատ կարեւոր սխալներ: Թերեւս զրեմ այդ մասին Անախիտի մէջ:

Սիրայիւր բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Գրքոյկս որ Պ. Թիւրապեան պիտի արտատպէր 100 օրինակով Անահիտի մէջ արդէն հրատարակուած, եւ նոյն շարուածքով, «Հայ եւ Արար Գեղարուեստի Յարաբերութիւնը» յօդուածս էր, որուն արտատպութեան համար 24 տոլար կը պահանջէր եւ որուն տասը զրկած էի սա պայմանով որ գրքոյկէն օրինակ մը քոյրակազմ զրկուէր ինձի, որպէսզի մնացեալ գումարն ալ զրկէի: Պայմանս անոր համար էր որ ուրիշ «գրքոյկով» արտատպւիւք չպարգապէս յօդուածին տպագրութեան աւելորդ օրինակներ էին: Պ. Թիւրապեան երբէք չզրկեց խոստացուած օրինակը, եւ ես ինչպէս որ յաջորդ նամակներէն կ'երեւի, չուղարկեցի մնացեալ 14 տոլարը: Այն ատեն քանի մը էջով արտատպութեան համար պահանջուած 24 տոլարը բաւական գումար մըն էր:

(Գորշագոյն քղրատարական բացիկ : Անթուական :)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Երեք շաբաթէն աւելի է որ դարձած եմ Հայաստանէն : Ստացած եմ ձեր Հոկտեմբերի և Դեկտեմբերի ընթացքին ինձ ուղղած նամակները : Երաշխանքով հեղօրէն գրազած եմ այս միջոցիս, բայց քիչ օրէն մանրամասնաբար պիտի պատասխանեմ ձեր երկու նամակներուն : Այս երկուսը կը փութացնեմ միայն ինչորէիս համար որ տպարանատէր թիւրապեանին հաճիք զրկել խոստացուած դամարին մնացորդը, քանի որ ձեր յօդուածը պարունակող զիրաժէն 25 օրինակ զրկել է ձեզի : Երբ դամար ստանայ, 75 օրինակը պիտի զրկէ իսկույն ձեզի :

Սիրալիբ բարեւներով

Ա. Զօպանեան

Երեւոյն. — 25 օրինակը որ իբր քէ զրկուած էր ինձի, երբէք չստացայ :

(Նախորդին նման :)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Դեկտ. 31 թուականի նամակը եւ երկու օրինակութիւնները հին բնագիրներու որ շահեկան են, դանձր պիտի հրատարակեմ, ոչ մամուլի տակ եղած թիւին մէջ, այլ յաջորդին : Ներկայ միացեալ թիւը, որ չատ խնդուած է արդէն, լոյս կը տեսնէ Զատիկէն ետքը :

Կը յուսամ որ թիւրապեանին դրամը եւ ձեր հանդանակութեան ձեր 10 տուարը արդէն ճամբայ հանած էք :

Ս. Տէր Յակոբեանը ոչինչ ըսաւ ինձի ձեր մասին :

Կը յուսամ որ Անահիտի նոր թիւը լոյս տեսնելէն առաջ՝ եղած դամարով կը դնենք հարկ եղած իրեղէններէն մաս մը եւ կը զրկենք Երեւան՝ ինտախաութին :

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Երեւոյն. — Հնուր. Պապանուրեան հանգանակութեան իմ խոստացած 10 տուարը զրկուած էր իրեն :

Հրատ. Յ. Քիւրտեան

(Շար. 2)